

TANZİMAT FERMANI'NIN ARKA PLANI

Yavuz ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi ABD

Erol ÇİYDEM

Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD

Elif AKTAŞ

Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi ABD

İlk Kayıt Tarihi: 22.02.2012

Yayına Kabul Tarihi: 27.09.2013

Özet

Türk yenileşme tarihinin miladı olarak kabul edilen Tanzimat Dönemi, imparatorluk sürecinde 1839-1876 yılları arasındaki yeniden yapılanma olarak adlandırdığımız zaman dilimine verilen addır. Söz konusu süreç “Tanzimat Fermanı” ya da “Gülhane Hatt-ı Hümayûnu” adlarına sahip bir fermanla başlamıştır. Ne yazık ki, bir döneme damgasını vuran bu fermanın oluşum şartları ve etkilenmeler yeteri kadar irdelenmiş değildir. Bu çalışmamızın amacı da mümkün olduğu kadarıyla zikrettiğimiz yetersizlikleri gidermektir.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat, modernleşme, ıslahat*

BACKGROUND OF TANZİMAT EDICT

Abstract

Accepted as turning point of history of Turks reform, Tanzimat period is the name given to the restructuring process between the years 1839 and 1876 in the process of Empire. The process had begun with names of “Tanzimat Edict” or “Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”. Unfortunately, the influences and formation conditions of this edict which hit its mark to a period have not been examined sufficiently. Already, purpose of this study is to eliminate as far as possible inadequacies, we referred.

Key words: *Tanzimat, modernization, reform*

1. Giriş

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren yüzölçüm olarak küçülmeye başlarken, devleti oluşturan kurumsal yapıların işleyişi açısından ise geride kalma sürecine girmiştir. Bu durumun sebepleri arasında başta, tümünden gelimci Aristo mantığının kırılmaması sonucu oluşan kısır döngü ve Eş'arlığın Osmanlı'da hâkim pozisyon tutmaya başlaması ile düşünsel dünyada daralmanın yaşanması gelmektedir. Ayrıca büyüklük kompleksi ile oluşan mükemmeliyetlik algısı, Osmanlı toprak sisteminin ve buna bağlı olarak devletin temelini oluşturan askeri yapının bozulması geride kalışın önemli sebepleridir (Özdemir, 2010). Bunlarla birlikte; XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform Hareketleri gibi küresel olayların Osmanlı devleti üzerindeki olumsuz etkilerini de saydığımız sebeplere ekleyebiliriz. Osmanlı Devleti I. Küreselleşme Dalgası olarak da gösterilen bu gelişmelere, o dönemde gücünün de zirvesinde olmasından dolayı bir tepki vermemiş, adeta bu olayları "pas" geçmiştir. Fakat II. Küresel dalga olarak gösterilen, XVIII. yüzyılda ortaya çıkan Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimine tepkisiz kalamamıştır. Bu tepki Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketini de tetikleyen bir unsur olmuştur.

Osmanlı devlet adamları, XVII. yüzyıldan itibaren devletin çağın gerisinde kaldığının farkına varmışlardır. Yaptıkları ıslahat ile devleti eski ihtişamlı günlerine döndürmek istemişlerdir. Ancak başlatılan ıslahatın yetersizliği, istikrarsızlık, kaynak eksikliği ve Avrupa'da olup biten olayların tam manasıyla kavranamamasından dolayı istenilen sonucu alamamışlardır. Önceleri, Avrupa'daki gelişmeleri göz ardı eden Osmanlı bürokratları, XVIII. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın katetmiş olduğu yolun farkına vararak, kurtuluş yolunu Avrupa'nın bilim ve teknolojisinin Osmanlı ülkesine ithal edilmesinde görmeye başlamışlardır.

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet adamlarının kafasında hep bir soru vardır; "Bu devlet nasıl kurtulur?" İlk zamanlar eski müesseselere geri dönüş ile bu kurtuluşun sağlanabileceğine olan inanç, yerini eski müesseselerin yerine çağın gereklerine uygun yenilerinin ihdası ile kurtuluşun gerçekleşeceği görüşüne bırakmıştır. İlk olarak askeri alanda Avrupa'nın bilim ve teknolojisinden faydalanma yoluna gidilmiştir¹ (Lewis, 2009). Sonraki yıllarda Avrupa'dan etkilenmeler diğer alanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. III. Selim ve II. Mahmud döneminde yapılmaya çalışılan ıslahatlar bu yönde atılmış adımlardır.

Yeni bir düzene ihtiyaç olduğunu anlayan III. Selim, tahtta kaldığı süre içerisinde ıslahat yaparak bu ihtiyacı gidermeye çalışmıştır. Ancak yaptığı ıslahatın öncekilerden farkı "yeni bir düzen" kurmayı amaçlamasıdır. Bu dönemde yapılan yeniliklere Nizam-ı Cedîd² isminin verilmesi de bu düzen arayışını göstermektedir. Buradaki "ni-

1. *Avusturya imparatorunun elçisi Busbecq 1560'da; "Dünya üzerinde hiçbir millet, top, havan ve daha birçok Hıristiyan icadını kullanarak kanıtladıkları üzere, yabancıların işe yarar buluşlarından faydalanma konusunda Türklerden daha atak olmamıştır." diye yazmıştır.*

2. *Nizam-ı Cedid kavramı ilk kez İbrahim Müteferrika tarafından Avrupa'da yeni askerlik kuruluşlarını, bu kuruluşların gerektirdiği silah değişikliklerini, taktik ve strateji yeniliklerini anlatma amacı ile*

zam” kelimesi ile anlatılmak istenen, Osmanlı'nın bir zamanlar sahip olup da kaybettiği düzendir. Ancak bunu “cedid” kılan unsur “sekülerleşme”dir (Gencer, 2012, s. 326). Devlete bu yönde yeni bir düzen verilmek istenirken, din arka planda bırakılmamıştır. Düzenlemeler din faktörü gözetilerek gerçekleştirilmiştir. Ortaya konan ıslahatı belirtmek için kullanılan kavramlar bu noktada önemlidir. Çalışmamızın da konusu olan Tanzimat Dönemi'ndeki yenilikleri ifade etmek için “Tanzimat-ı Hayriyye” veya Nizam-ı Hayriyye (hayırlı düzenlemeler) kavramlarının kullanılması ve daha önceleri olmayan ancak bu süreçte “Allahın kölesi” anlamına gelen “Abd” ile başlayan padişah isimlerinin (Abdülmecid, Abdülaziz vs.) varlığı yaşanan süreçte dini boyutun önemsendiğini göstermektedir. Ancak bunlara benzer dini temel olarak yürürlüğe konan bir takım uygulamalar ise tutucu (muhafazakâr) kesimlerin tepkisini önlemek için bir önlem niteliğindedir. Yine de bu kadar ihtiyatlı davranılmak istenmesine rağmen, III. Selim başlattığı değişimin bedelini hayatıyla ödemiştir.

III. Selim'in öldürülmesinden sonra halefi IV. Mustafa'nın tahtta kaldığı kısa süre içerisinde ise Şer-i Hüccet adında bir sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşme; devletin, “dinin emr bi'l-ma'ruf neyh ani'l-münker cet'te” kuralına dayanması, bunun garantisinin Yeniçeri Ocağı olması ve bu ordunun halk iradesine aykırı kanunsuz işlemleri önleme hakkına kavuşması gibi düzenlemeleri içermektedir. Bu durum da “Osmanlı geleneğindeki yenilikler arasındadır. Yapıtırımı olmamasına rağmen sonraki padişah II. Mahmud döneminde ayanlarla imzalanan “Sened-i İttifak”ın zeminini oluşturması bakımından önemlidir” (Okumuş, 1999, s. 201).

IV. Mustafa'dan sonra tahta geçen II. Mahmud da amcası III. Selim tarafından başlatılan değişimi sürdürmeye niyetli olduğunu göstermiştir. Tahtta kaldığı ilk yıllarda yaptığı yenilik hareketlerinde siyasi olayların da etkisi ile bir takım başarısızlıklar yaşamış olmasına rağmen, sonraki yıllarda köklü ıslahata imza atmıştır. Çalışmanın amacı dışında kaldığından, yapılan yeniliklere ayrıntılı biçimde değinilmeyecektir. Ancak çalışmamızla ilgisinden dolayı üzerinde durulması gereken iki husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Yeniçeri ocağının kaldırılmasıdır. Uzun yıllardır değişimin önünde engel teşkil eden bu askeri ocağın varlığına II. Mahmud döneminde son verilmiştir. Böylece değişimin önündeki en önemli engellerden biri ortadan kaldırılmıştır. “Vakay-ı Hayriyye”(Hayırlı olay) olarak adlandırılan olay Osmanlı Devletinde kökten değişimin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Diğer bir husus ise, Ulema'nın, vakıflarla ilgili pozisyonunun değişime uğraması sonucu gücünün kırılmaya başlamasıdır. Gerçekleştirmeye çalışılan reformlara bu gelişmelerden sonra hız verilmiştir.

Yapılan ıslahat hareketlerinin hız kazanmasının altında yatan önemli sebeplerden biri de, o dönemde Osmanlı Devleti'nin kapısına dayanan tehdittir. Bu tehdit, Fransız İhtilali ile etki alanını hızla genişletmeye başlayan milliyetçilik akımıdır. Bu, farklı etnik toplulukları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti için küçümsenmeyecek bir tehdit niteliğinde olmuştur. Özellikle, II. Mahmud dönemi bu tehdidin

kullanılmıştır.

boyutlarını gösteren gelişmelerin yaşandığı bir süreçtir. Devletin merkezi yapısının güçlendirilmeye çalışılması, bir Osmanlı milleti oluşturma fikrinin ortaya çıkması, Tanzimat Fermanı ve sonrasındaki gelişmelerin birçoğu Osmanlı devlet adamlarının bu tehdit karşısındaki çözüm yolları olmuştur. Çalışmamızın konusu olan Tanzimat Fermanı, “devlet nasıl kurtulur” sorusuna verilen bir cevap niteliğindedir. Planlı ve programlı bir şekilde yürütülmeye çalışılan Tanzimat olarak adlandırdığımız bu yeni dönemi anlayabilmek için süreci başlatan Tanzimat Fermanı’nın nasıl meydana getirildiğinin iyi kavranması gerekir. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı niçin hazırlandı? Fermanın hazırlık safhasındaki etkilenmeler nelerdir? Tanzimat Fermanı kim veya kimler tarafından hazırlanmıştır? Tanzimat Fermanı neyi ifade etmektedir? sorularının cevapları çalışmamızın konusu içerisinde.

II. Mahmud’un ölümünden sonra ilan edilen ve yeni bir devrin kapılarını açan Tanzimat Fermanı’nın hazırlıklarına da II. Mahmud döneminde başlanmıştır. Mehmed Sadık Rifat, Mustafa Reşit, Ali ve Fuad Paşalar gibi önemli aydın bürokratlar da, Osmanlı Devleti’nde bu yeni devrin açılmasına öncülük etmişlerdir.

Tanzimat Fermanı’nın Arka Planı

Tanzimat Fermanı’nın gerekçesinde şu fikirler ortaya konmuştur:

“Herkesin bildiği gibi, Devletimizde, kuruluşundan beri Kur’anın yüce hükümlerine ve şeriat yasalarına tam uyulduğundan, ülkemizin gücü ve bütün tebaasının refah ve mutluluğu en yüksek noktaya çıkmıştı. Ancak yüz elli yıl var ki, birbirlerini izleyen karışıklıklar ve çeşitli nedenlerle şanlı şeraite ve yüce yasalara uyulmadığından evvelki kuvvet ve refah, tam tersine zayıflık ve fakirliğe dönüştü. Oysa şeriat yasaları ile yönetilmeyen bir ülkenin varlığını sürdürebilmesinin imkânsızlığı açık seçik ortadadır.

Tahta geçtiğimiz mutlu günden bu yana çabalarımız, hep, ülkemizin kalkınması, ahalimiz ve fakirlerimizin refahı amacına yönelik oldu. Eğer, yüce devletimize dâhil ülkelerin coğrafi konumu, verimli toprakları ve halkının yetenekleri göz önünde tutularak gerekli girişimler yapılırsa, yüce tanrının yardımı ile beş on yılda kalkınabileceğimiz su götürmez.

Ulu tanrının yardımına ve Peygamberimiz hazretlerinin ruhaniyetine sığınarak, yüce devletimizin ve ülkemizin iyi bir biçimde yönetilmesi için bundan böyle bazı yeni yasalar çıkarılması gerekli görüldü.” (Tunçay, 1989, s. 10).

Bu ifadelerle başlayan Tanzimat Fermanı’nı anlayabilmek için her şeyden önce dönemin şartlarının iyi bilinmesi gerekir. Aksi takdirde olayların niteliklerini bilmeden yapılacak her türlü yorum, içerisinde bir eksikliği barındıracaktır.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başlarında, bir yandan asi valisi Mehmet Ali Paşa ile uğraşmakta, diğer taraftan ise bağımsızlık talepli isyanlarla meşgul olmaktadır. Sırlar başlattıkları ayaklanmalardan sonra (1804-1815), bazı imtiyazlar koparmış-

lardır. Sonrasında Yunanlılar büyük bir isyan çıkarmışlardır (1821-1829). Bu isyan Osmanlı Devleti'ni bütün Avrupa ile ihtilafa sürüklemiştir. “Şark Meselesi” tabiri de Avrupalılar tarafından ilk kez bu dönemde kullanılmıştır (İnalçık, 2006). Devlet o zamana kadar karşılaşmadığı bu olaylar arasında sıkışmış, hatta kendi valisi tarafından ilk defa tehdit altına alınmıştır. Bu durum devletin güçten yoksun olduğunu ve tehlikelere açık olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Bu olaylar, devleti parçalanma sürecine doğru sürüklemiştir. Bunun farkında olan devlet adamları da bu kötü gidişatı önlemek amacıyla bütün çabalarını devleti güçlendirme faaliyetlerine harcamışlardır. Devletin içinde bulunduğu bu durum ve değişen dünya şartları, yeniden yapılanmaya olan ihtiyacı gün yüzüne çıkarmıştır. Tanzimat Fermanı, bu buhranlı dönemde devletin geleceği için alınmış bir tedbir olmasının yanında, dönemin şartları sonucunda oluşmuş veya oluşturulmak zorunda kalınmış bir belge özelliği taşımaktadır.

Tanzimat Fermanı'nı oluşturan etkenleri incelerken üzerinde durulması gereken bir husus da Avrupa'da ortaya çıkan gelişmelerdir. Önceki satırlarda değinildiği üzere XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupa'da meydana gelen I. Küreselleşme olarak adlandırabileceğimiz sürece Osmanlı İmparatorluğu tepkisiz kalmıştır. Ancak XVIII. yüzyılda Fransız İhtilali'nin ortaya çıkması (1789) ile eşitlik, adalet, özgürlük, milliyetçilik gibi fikirlerin yayılımı hız kazanmakla birlikte bu fikirler geniş bir coğrafyada destekçi bulmuştur. Aynı zamanda iktidarlar için “meşruiyet” sorununun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca Avrupa tarihinde XIX. yüzyıl başlarından itibaren üç önemli fikir akımının etkileri toplumlarda çalkantı ve karışıklıklara sebep olmaya başlamıştır. Bu fikir akımları; Liberalizm, Nasyonalizm(Milliyetçilik) ve Sosyalizm'dir. Avrupa'da meydana gelen 1830 İhtilallerindeki egemen faktör Liberalizm iken, 1848 İhtilallerindeki egemen faktör Nasyonalizm yani Milliyetçilik olmuştur. Bilhassa, Milliyetçilik denen olgu, bünyesinde farklı halkları barındıran dönemin imparatorlukları (Osmanlı, Avusturya ve Rusya) için küçümsenemeyecek bir tehdit halini almıştır. Bu üç imparatorluk Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu akımlara, özellikle de milliyetçilik akımına karşı direniş göstermiştir. Çünkü bu fikir akımının etkisi ile parçalanma sürecine doğru itilmekte olduklarının farkına varmışlardır. İhtilalin getirmiş olduğu özgürlüklere, anayasal kurumlara, vatandaşlık düzeni ve bilincine karşı en büyük direniş ise Avusturya'dan gelmiştir. O dönemde Avusturya'yı yönlendiren isim, İmparator I. Franz'ın 1809 yılında Başbakanlığa atadığı Kont Clemens Wenzel Metternich olmuştur. Metternich bütün çabasını var olan düzeni korumak için harcamış olduğunu anılarında şöyle dile getirmiştir: “1809-1848 yılları arasındaki İmparatorluğumuzun ve Avrupa'nın durumuna bir bakın ve tek bir zekânın bu buhran durumunu kesin bir biçimde ortadan kaldırmasının mümkün olup olmadığını kendinize sorun. İşte bu nedenle ben de halen var olanı korumaktan başka bir şey yapma yönünde çaba harcamadım” (Tuncer, 1996, s. 10).

Metternich, tehlikeli gördüğü fikir akımlarının yayılmasını ve destekçi bulmasını engellemek için Viyana Kongresini toplamıştır. Avrupa'da var olan düzenin korunma-

sı için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Kongre’de hedeflediği Avrupa Uyumu’nu^{3*} oluşturmuştur. Metternich’e göre;

“Avrupa uyum içinde olmalı, birinin toprak bütünlüğünü ulusalçı ihtilaller tehdit ediyorsa, diğerleri bunu önlemelidir” (Uğurlu ve Demirtaş, 2010, s. 53) sözü ile temel amacının, barış ve sükûnet olduğunu ifade etmiştir. Yine ona göre; “Dünyanın mutluluğu –bunu dinsel bir inançla yinelemiyorum- yalnızca hükümdarların bundan böyle birlik içinde hareket etmelerine bağlıdır. Hükümdarları, bunların halklarını, tüm devletleri ve Avrupa’nın tüm halklarını karşılaşılabilecekleri güçlüklerden kurtaracak tek yol, hükümdarların arasındaki bu bağ olacaktır” (Tuncer, 1996, 16).

Bu düşünceleriyle ve yaptıklarıyla Metternich, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa diplomasisine yön veren isim olmuştur. Nasyonalizm ve Liberalizmin en güçlü düşmanı olan Avusturya’nın ve ona yön veren Metternich’in, yine aynı dönemde etnik yapı bakımından benzer bir yapıya sahip olan ve o yıllarda değişim süreci içerisinde bulunan Osmanlı Devleti üzerinde etkisinin olmadığından söz etmek çok yanlış olur. Metternich, hız kazanmaya başlayan milliyetçilik hareketinin ortaya çıkarmış olduğu tehdiye karşı kendince politikalarla tedbir almıştır. Osmanlı Devleti’nde ise modernleşme sürecinin de milat noktası (Karpaz, 2005) olarak gösterilen Tanzimat Fermanı bu tehdiye karşı alınan bir tedbir niteliğinde olmuştur. Nihayetinde aynı tehlikeyle karşı karşıya kalan iki İmparatorluğun, bu tehlike karşısında ortak hareket etmiş olmaları oldukça mantıklı görünmektedir. Zaten, Tanzimat dönemi devlet adamları ile Metternich arasındaki yakın ilişkiler bu durumu kanıtlar niteliktedir. Örneğin; Tanzimat Fermanı’nın önemli mimarlarından Mustafa Reşit Paşa, “Hazine-i Evrak’ta bulunan bir mektuptan anlaşıldığına göre, Metternich’e Tanzimat-ı Hayriyye’ye ne nazarla bakacağını sormuş, Metternich’te görüşlerini bildirmiştir” (Bilsel, 1999, s. 667). Ortaylı’ya göre; “Tanzimat devri aydını, Avrupa politikasının ve yönetiminin modernleşmesini Metternich zihniyeti ile benimsemiş olan bir gruptu. Metternich’in; ‘İmparatorluğun dış politikadaki gücü, içteki düzenin sağlamlığına bağlıdır.’ sözü onların düsturuydu. Bu telkinleri benimseyenler Sadık Rıfat Paşa ve Cevdet Paşa’dır” (Uğurlu ve Demirtaş, 2010, s. 51). Sadık Rıfat Paşa ile Tanzimat’ı kaleme alan Mustafa Reşit Paşa’nın yakın ilişkileri göz önüne alındığında, Reşit Paşa ve onun talebeleri sayılan Ali ve Fuad Paşa üzerinde de Metternich’in etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı devlet adamları milliyetçilik akımının düşmanı olan Metternich ile dev-

3. 1815 yılında toplanan Viyana Kongresi’nden sonra, bu kongreye katılan Büyük Devletler(Rusya, Avusturya, Prusya, İngiltere ve Fransa) XIX. Yüzyıl boyunca aralarında birçok toplantı düzenlemişlerdir. Bu toplantılara genel olarak “Avrupa Uyumu” deniliyordu. Avrupa Uyumu sistemi içinde yer alan başlıca kongreler şunlar olmuştur: 1818 Aix-la-Chapelle, 1820 Troppau, 1821 Laibach, 1822 Verona, 1856 Paris, 1878 Berlin, 1906 Algesiras ve Balkan savaşlarından sonra toplanan 1912 Londra ile 1913 Bükreş Kongreleri.

letin bütünlüğü ve çıkarları doğrultusunda uyum içinde olmuşlardır. Aslında yaşanan uluslararası sorunlarda kendilerine Avrupa'da destek çıkacak bir isim bulmuşlardı, o da Metternich'ti. Cevdet Paşa durumu şöyle dile getirmiştir; “Hâsıl-ı Kelam Prens Metternich Yunanistan meselesinde Devlet-i Aliyyeye pek güzel avukatlık edip, Rusya politikasına galebe çaldı ve İmparator Alexandr'a işten el çekti. Devleti Aliyye'de Avrupa'da bir avukat buldu” (Ortaylı, 1983, s. 366). Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaktan yana politika izleyen Metternich'in Osmanlı'ya şu tavsiyeleri de dikkat çekicidir:

“Bir güç olarak varlığımızın başlıca temelini ve padişah ile Müslüman uyrukları arasındaki birinci bağı oluşturan dinsel kurumların ışığı altında bir hükümet kurun. Yönetiminizi düzene koyun, reform yapın, ancak, size uygun olmayacak yönetim türlerini yerine koymak üzere, halen var olan yönetimi bir kenara itmeyin. Sizin kurumlarınıza uymayacak yönetim biçimlerini Avrupa uygarlığından devralmayın, çünkü Batılı kurumlar, sizin ilkelerinizden farklı ilkeler üzerine kurulmuştur. Batı'daki kurumların temeli Hristiyan yasalarıdır. İslamiyet'e bağlı olan sizler, Hristiyan toplumunu, oluşturamazsınız. Osmanlı olarak kalın ve Müslüman yasalarını göz önüne alın! Hristiyan uyruklarınıza mutlaka bir koruma sağlayın, onların din sorunlarına karışmayın, onların ayrıcalıklarının koruyucusu olun ve onlara vermiş olduğunuz sözleri yerine getirin. Sizin sorunlarınıza karışmaya hiçbir hakkı olmayan danışmanlardan sakının. Size Batı'nın sesi olarak gözükeni dikkate almadan, doğru bildiğiniz yolda yürüyün!” (Tuncer, 2008, s. 133).

Bu dönemdeki reformlar üzerinde Metternich'in başbakanı olduğu Avusturya'nın dikkate değer bir etkisinin olduğunu, Abdülmecid'in meşrûti idare hakkında saray doktoru Spitzer'e söyledikleri de açıkça göstermektedir. (Spitzer yazıyor);

“Ba'dehu meşrûti hükümetlerle kralın vazifesine dair benden ma'lûmât istedi. Kralın mahdud salâhiyetine Meclis-i Meb'usân'da ekseriyeti kazanmak için hilelere ve hud'alara mürâca'at mecburiyetinde bulunmasına karşı hayret etti. Louis Philippe'in parlak tâli'ini teslim etdi ve dedi ki, böyle gâyet sâde bir maksad için bu derece fikr ve kuvvet sarf eylemek, herkesçe müsellemler bir iyiliği dolambaçlı vâsıtalarla elde etmek, cidden elîmdir. Avusturya'nın Kanun-i Esâsîsi benim daha ziyade hoşuma gidiyor. Burada az söz söyleniyor, çabuk ve azimkârâne iş görülüyor. Benim fikrimce meşrûtiyet ve mutlaka sûretiyle idare olunan hükümetler beyninde ihtilâf şerâresi daima küller altında hazır. Ben Avrupa'nın iki büyük adamının Louis Philippe ile Metternich'in bekarlarını şiddetle arzu ederim. Noksanlarımızı telâfi için bize son derece lâzım olan cihân müsâlemeti ancak bu adamların hayatına bağlıdır” (Akyıldız, 1993, s. 294).

Bu sözler, Osmanlı devlet adamlarının hatta padişahın kafasındaki değişim fikrini göstermesi bakımından önemlidir. Metternich de bu fikir değişiminin yaşandığı yıllarda yapılan ıslahatlar üzerinde etkili bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

1836 yılında sürgün edilip Viyana elçiliğine gönderilen ve orada Metternich ile samimi ilişkiler kuran Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Metternich ile Osmanlı Devleti arasındaki etkileşimi sağlayan en önemli aktördür. Mehmed Sadık Rıfat Paşa ortaya koyduğu eserleri vasıtasıyla Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce Fermanın içeriğindeki fikirleri dile getirmiştir. Bundan dolayı Tanzimat'ın düşünsel mimarı olarak kabul edilir. Mesela, elçiliği esnasında yazmış olduğu "Avrupa'nın Ahvaline Dair Risale" sindeki görüş ve fikirleriyle Tanzimat'ın düşünsel zeminini hazırlamış, doğulu devlet anlayışından farklı Liberal bir devlet yönetimi ve anlayışını ileri sürmüştür. Risale'nin önemli özelliklerinden birisi de yenileşmeyi bir zihniyet sorunu olarak ele almasıdır. Ayrıca Risale'de; insanı, onun hak ve ihtiyaçlarını, akılcı bir devlet ve yönetim anlayışını ortaya koymuştur (Seyitdanlıoğlu, 1996). Fakat Sadık Rıfat Paşa'nın ifadelerine baktığımızda siyasal olarak "Liberal" görünmesine rağmen, ekonomik ve sosyal alanda "Kameralist" bir anlayışa sahiptir.

Osmanlı devlet adamları ve bürokratları Avrupa'ya gittikleri vakit orada, düşüncüklerinden farklı şeylerle karşılaşmışlardır. Avrupa'nın geçirmiş ve geçirmekte olduğu değişim sürecini görmüşlerdir. Özgürlük, milliyetçilik ve eşitlik gibi modern dönemin temeli olan kavramlarla karşılaşan bürokratlar, bu fikirleri Osmanlı ülkesine ithal etme yoluna da gitmişlerdir.

Bu bağlamda Tanzimat Fermanı'na önemli bir tesir de Aydınlanma Felsefesi ve İnsan Hakları Beyannamesinden gelmiştir. Aydınlanma Dönemi'nin ardından, Avrupa'da başlı başına bir değer ve toplumsal yaşantının bir ögesi olarak beliren birey, bir takım haklarının olduğunu ve bunların gerçekleşmesi için talepte bulunabileceğinin farkına varmıştır. Bu taleplerine kavuşamadığında bir takım siyasal topluluklara üye olarak haklarını isteme yoluna gitmiştir. Osmanlı Devletinde ise bu durum büyük ve komşu devletlerin teşvik ve himayeleriyle isyan şeklini almıştır (Kalaycıoğlu, 1986). Bu isyanlar üzerinde 1789 Fransız İhtilali oldukça etkili olmuştur. Nitekim Fransız İhtilali sonrası ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi, eşitlik, özgürlük gibi bireyin temel haklarından bahsetmekte ve etkisini hızla yaymaktaydı. Nitekim devletleri bu fikirleri dikkate alamaya zorlamıştır. Osmanlı devlet adamları ve aydın bürokratları da bu yönde bir zihniyet değişiminin gerekliliğini anlamışlardır. Tanzimat Fermanı'nda içinde barındırdığı prensipler vasıtasıyla bu zihniyet değişiminin izlerini görmekteyiz. Örneğin; Hatt-ı Hümayûn'un açıklanması için çıkarılan ek Ferman'da yer alan "...bir âdemin şer'an ve kanunen da'vası alenen görülüb hükm olunmadıkça taraf-ı şahanemden kimse hakkında bir şey yapılmayacağından vüzeradan ta çobana kadar, sair nasdan dahi kimse kimsenin bigayr-i hakkın fuzuli can ve malına ve ırz ve namusuna sakınıb el uzatmasın..." (Kaynar, 1985, s. 181) ifadesiyle hiç kimsenin yargılanmadan cezalandırılmayacağı ve herkesin kanun önünde eşit olduğu açıkça vurgulanmıştır. Bunun yanında İnsan Hakları Beyannamesi'nin ikinci maddesinde,

insanın tâbii hakları olarak belirtilmiş olan hürriyet, mülkiyet ve medeniyet Tanzimat Fermanı'nda; "can emniyeti, ırz masuniyeti ve mal mahfuziyeti" prensipleri ile karşılanmıştır. Ayrıca İnsan Hakları Beyannamesi'ndeki; "bir kimsenin ancak kanun teyid ettirildiği hususlarda suçlu bulunacağı (madde 7); devlet masrafları için vatandaşların kudretlerine göre, eşit olarak vergi vermeye tabi olacakları (madde 12); mülkiyetin kutsal olduğu (madde 16); yolundaki hükümler de, Hatt-ı Hümayûn' da; kanun gereğince olmadıkça, hiç kimsenin cezaya çarptırılmayacağı; her ferdin emlak ve kudretine göre bir vergi tayin olunarak kimseden ziyade şey alınmayacağı; verginin sarf şeklinin Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından kontrol ve murakabe edileceği, hükümleriyle karşılanmıştır (Karal, 2006, s. 79). Bütün bu karşılaştırmalar İnsan Hakları Beyannamesinde var olan hususların Tanzimat Fermanı'nda da karşılığını bulduğunu göstermektedir. Tanzimat Fermanı incelenip değerlendirilirken bu hususun mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

O yıllarda Batı'ya gönderilen ve Batı hakkında fikirler veren Osmanlı elçilerinin, üzerinde durdukları bir husus da "Kameralizm" anlayışıdır. Fransız İhtilali ile güçlü ve modern merkeziyetçi devlet yapısının ortaya çıkması, aynı zamanda güçlü bir bürokratik yapılanma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu ihtiyaca paralel olarak geliştirilen yeni yönetim düşünüyü olarak "Kameralizm" ortaya çıkmıştır. "Kameralbilim" –mutlak monarşik merkezi devletin yönetim bilgisi- olarak tanımlanmaktadır (Albayrak, 2010). 16. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bu anlayış 1800'lü yıllarda Osmanlı devletinde de etkisini göstermiştir. Avrupa'ya gönderilen bürokratlar oradaki devlet sistemlerini incelediklerinde bu sistemle karşılaşmışlardır. Kameralistlere göre güçlü bir devlet, aynı zamanda güçlü ve problemsiz bir orta sınıfa dayanmaktaydı. Bu açıdan devletin görevi, tebaa için eğitim ve ticareti kolaylaştırmak, onları korumak ve birer "üretici" haline getirmektir. Bu sayede elde edilen vergiler ile yeni tipte bir orduyu, bürokrasiyi yani, bütün devlet kurumlarını güçlendirmek başlıca gaye olmuştur (Mardin, 2009, s. 83). Başka bir ifadeyle, orta sınıfların güç kazanması paralelinde yürüyen bu politika ile ulusal bütünlüğün sağlanması ve feodal toplumsal kalıntıların temizlenmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda Gülhane Hatt-ı Hümayûnu "Kameralizm" etkisi taşımaktadır. (Hülür ve Akça, 2005, s. 328). Osmanlı Devleti üzerinde etkisini gösteren "Kameralizm" in Avusturya'nın devlet yapısında da varlığını sürdürüyor olması dikkat çekicidir. Oysa bir yüzyıl önce bu sistemi benimsemiş olan İngiltere ve Fransa bu sistemden çoktan vazgeçmiş ve daha ileri bir seviyeye ulaşmışlardı. Başka bir ifadeyle, Osmanlı Devleti, kendine göre ileride olan bir devleti örnek alırken bile en ilerde olanları değil, yine geride kalmış bir ülkeyi örnek almıştır.

Tanzimat dönemi Osmanlı aydın bürokratları üzerinde etkili olmuş başka bir husus da, o yıllarda Avrupa'ya hâkim olan dünya görüşüdür. Tanzimat'ın ilan edildiği XIX. yüzyılın birinci yarısına rastlayan dönemde Avrupa'ya Romantizm hâkimdir. Romantizm, Fransız İhtilal'inden sonra meydana gelen toplumsal karmaşıklığa başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Yeni düzene katılmak isteyen insanın yenilikçi görüşleri ile geçmişe olan özlemi bir araya getirmiştir. Bu konuyla Romantik dünya

görüşü devrin sanat, edebiyat ve felsefesinde belirir. Ayrıca dönemin yaşam tarzında da kendini göstermiştir. Bu yüzyılda Avrupa’da, devletin niçin, nasıl ortaya çıktığı sorgulanmaktadır. Bu konuda değişik fikirler ileri süren düşünürlerin savunduğu ortak nokta; devletin, fertlerin tâbii haklarını korumakla yükümlü olduğudur. Mesela o dönem üzerinde düşünceleriyle etkisini göstermiş olan John Lock’a göre; “Devlet böyle içten zorunlulukla meydana gelmiş bir kurum değil, fertlerin kendi iradeleri ile isteyerek meydana getirdikleri bir kurumdur. Devlet, hem yurttaşları, hem de devletin kendini sorumluluk altına koyan bir sözleşmeye dayanır. Kanunun üstünde değil altındadır. Kanun koyma kuvveti, halkın elinde olan bir kuvvettir. Devlet yahut devletin temsilcisi olan kral, yalnız, kanunu yürürlüğe koymakla yükümlüdür” (Birand, 1955, s. 15).

Romantizm’in etkisini Osmanlı imparatorluğu içerisinde Namık Kemal’de görebiliriz. Birand’a göre (1955); “Tanzimat literatürü, Namık Kemal’le Batı dillerinde <Le mal de siecle> yahud <Weltschmerz> diye ifade edilen Romantik acı duygusunu da dile getirmiştir. Tanzimatçı Romantizm içinde beliren bu Romantik acı duygusu, vatan acısı şeklinde kendini göstermiş, vatani saran tehlikelerden, vatanın içine düştüğü yoksulluk ve sıkıntılardan duyulan ızdırabı, Romantik bir ruhun bütün derinlik ve duygululuğu ile kavrayıp haykırmasını bilmiştir” (s. 7).

Daha önceki satırlarda üzerinde durulduğu üzere, Tanzimat Dönemi aydın bürokratları Batı’yı örnek alırken, onun siyasi sistem ve teknik vasıtalarındaki üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Diğer taraftan da Batı kültürünün imparatorluğu bütünlüğü ile istilasını tehlike olarak görmüşlerdir. Bu yönden “Tanzimat Romantizmi” gelenekçiliği ve milliyetçiliği içerisinde barındırmaktadır. Aslında bu yönleriyle Tanzimat Dönemi modernleşmesi bir nevi muhafazakâr bir modernleşmedir. Dönemin devlet adamları böyle bir ikiliği içerisinde barındırdıkları için, daha açık bir ifade ile eskiden tamamen kopamadıklarından dolayı eleştirilirler. Fakat o yıllardaki devlet ve toplum yapısı incelendiğinde, bu eleştirilerin haksız olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim onları bu duruma zorlayan sebep, içinde yaşadıkları çağın şartları olmuştur.

XIX. yüzyılın özellikle ilk yarısında Osmanlı Devleti, artık gücünden değil, güçsüzlüğünden dolayı bir tehdit olarak görülmüştür. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması, Avrupa için yeni ve çok zor bir kargaşa dönemi anlamına gelmekteydi. Ortaya çıkması muhtemel bir kargaşa ise o yıllarda önemli gelişmelere beşiklik eden Avrupa için özellikle de çıkarları açısından Avusturya ve İngiltere için kabul edilemez bir nitelik taşımıştır. Bu sebeple, Avusturya gibi İngiltere de Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünden yana politika izlemiş ve dağılmasını kendisi için tehlike olarak görmüştür. Çünkü sömürgesi olan Hindistan’a giden yol üzerinde bulunan zayıf bir Osmanlı tamamen onun lehinedir. İngiltere’nin bu politikasını o yıllarda Osmanlı İmparatorluğu nezdinde görev yapmış olan Lord Stratford Canning’in, Lord Palmeston’a yazdığı 7 Mart 1832 tarihli muhtırası net bir şekilde gösterir: “Osmanlı İmparatorluğu son günlerini yaşamaktadır. Ancak Hıristiyan uygarlığa yaklaşmak suretiyle, dağılmasını bir süre için önlemek mümkün olabilir. Bu ihtimal bile zayıf ama ne olursa

olsun, tek çare! Aksi takdirde, İmparatorluk dağılacak ve sonuç olarak, Avrupa barışı, uzun yıllar tamiri imkânsız bir hercümerç içine yuvarlanacaktır” (Stanley, 1988, s. 83). Ayrıca Tanzimat'ın önemli mimarlarından olan Mustafa Reşit Paşa da, uzun bir müddet Londra'da büyükelçilik yapmıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ndeki büyük elçisi Lord Stratford Canning ile de yakın ilişki içerisinde olmuştur. Mustafa Reşit Paşa'nın bu yakın ilişkisinin sebebi ise İngiltere'den etkilenmiş olması değil, aksine İngiltere'yi etkilemek istemesidir. Çünkü şimdye kadar örnek alınmak istenen Avusturya 1848 İhtilalleri ile birlikte gücünü ve etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu bağlamda anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki başlıca kaygılarından biri dünya ülkeleri arasındaki “görünüşi”dür. Bu hususu Ferman'ın sonunda yer alan “dost devletlerin de bu yöntemin sonsuza dek uygulanmasına tanık olmaları için Fermanımız, İstanbul'daki tüm büyükelçilere resmen bildirilecektir” (Tunçay, 1989, s. 10) ifadesi açıkça göstermektedir. Ancak bu ifadeler bazı kesimlerce Avrupa'nın baskısı olarak algılanmıştır.

“Tanzimat Fermanı niçin hazırlandı?” sorusu irdelenirken, Tanzimat Fermanı üzerinde Batı'nın (başta Avusturya, sonrasında İngiltere ve Fransa) etkisinden söz ederiz, fakat böyle bir reforma devleti iten en önemli sebeplerden biri de, devletin kendi iç dinamikleri olmuştur. Devletin kendine has ve güçlü bir toplumsal yapı oluşturmuş olması, Avrupa'da meydana gelen küreselleşme dalgalarına karşı bir müddet direnmesini ve siyasal erkin toplum üzerindeki nüfuzunu koruyabilmesini sağlamıştır. Fakat Batı'nın sarsıcı teknolojik gelişmeleri karşısında devlet, bu direncini sürdürmemiş ve kendi içinde yenilikler yaparak modernleşme sürecine girmiştir. III. Selim ile başlayıp II. Mahmud ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile devam eden süreç bu yolda atılan adımlar olmuştur. Devletin bünyesindeki azınlıklar, devleti yeniden yapılanmaya iten iç dinamiklerden birisi olmuştur. O yıllarda devletin içerisinde çeşitli tahminlere göre yüzde kırk azınlık nüfus^{4*} (Ubicini, 1998, s. 35-36) yaşamaktaydı. Bu azınlıkların devletle olan bağlarını güçlü tutabilmek amacıyla bir anlayış değişikliğine ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda hem birlik-bütünlüğün korunması hem de devletin iç işlerine karışılmasını önlemek için Müslüman halk ile gayrimüslim halk arasında bir fark olmadığı gösterilmek istenmiştir. Bunun için Mustafa Reşit Paşa, II. Mahmud'un; “Ben tebaanın Müslüman'ını camide, Hıristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim. Aralarında başka bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır.” sözünü dönemin elçilerinin dinlemesini sağlamıştır. Ancak dönemin şartları gereği bu sözlerin yazıya dökülmesinin daha etkili olacağı düşünülmüştür. Tanzimat Fermanı, bu doğrultuda atılmış adımların bir sonucudur.

Osmanlı Devleti'nde başlayan isyan hareketlerinde, isyancıların taleplerinin

4. Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği yıllarda (1844 nüfus sayımına göre) toplam olarak 35.350.000 olan Osmanlı nüfusunun etnik dağılım bakımından 12.800.000'ini Türkler; 2.000.000'ünü Rumlar; 2.400.000'ini Ermeniler; 170.000'ini Yahudiler; 7.200.000'ini Slavlar; 4.000.000'ünü Rumenler; 1.500.000'ini Arnavutlar; 230.000'ini Tatarlar; 4.700.000'ini Araplar; 235.000'ini Süryani ve Keldaniler; 25.000'ini düziler; 1.000.000'ünü Kürtler; 90.000'ini Türkmenler;; dini dağılım bakımından ise 20.000.000'ünü Müslümanlar; 13.730.000'ünü Rum-Ortodokslar; 900.000'ini Katolikler; 170.000'ini Museviler teşkil etmektedir.

ilk zamanlar abartılı olmadığını ve Tanzimat Fermanı'nın da bu taleplere cevap niteliğinde olduğunu görmekteyiz. Örneğin 1800'lü yılların başlarında isyan eden Sırp asileri dağılmak için şu şartları ileri sürmüşlerdi; "Belgrat muhafızı paşanın maiyetinde Sırp milleti tarafından vekil bulunacak ve kalenin müdafaasına bin beş yüz Sırp iştirak ettirilecek. Bundan başka genel af ilan edilecek, eski vergiler istenmeyecek, yenice-rilerin cezalandırılması için yapılmış olan savaşta harcanmış olan para padişah tarafından ödenecek, kiliselerin tamirine, çan çalınmasına ve mabetlerde haç takılmasına müsaade edilecek" (Karal, 2004, s. 105). Tanzimat Fermanı bu isteklere bir karşılık olmasına rağmen geç kalınmış bir projedir. Fakat artısı ve eksisi ile Tanzimat, birlik bütünlük projesi olup; Tanzimat Fermanı da, azınlıklara bu projeyi beraber yürütmek için samimi bir davet niteliği taşımaktadır.

Tanzimat Fermanı'nı kaleme alan Mustafa Reşit Paşa, uzun süre Avrupa'da görev yapmış, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor duruma çareler aramış, bu yönde yapılabilecek en önemli icraatın bir an önce çağın şartlarına ayak uydurmak olduğunu anlamıştır. Bu doğrultuda bazı değişimlerin gerektiğini dile getirdiği gibi, II. Mahmud'u da bu konuda ikna etmiştir. Zaten II. Mahmud'un, Mustafa Reşit Paşa'ya karşı Hariciye Nazırlığı yaptığı yıllarda da büyük bir yakınlık duyduğu ve devlete ait işlerde düşüncelerini gizli olarak arz etmesine müsaade ettiği görülmektedir. Ayrıca Tanzimat Fermanı'nın hazırlık safhasında II. Mahmud da çalışmalar konusunda yardımcı olmuştur. Hatta "Tanzimat-ı Hayriye'nin esaslarını hazırlamak üzere haftada ikişer gün Başvekil Serasker Nafiz Paşa, Kaptan Paşa, Hasip Paşa ile Reşid Paşa'nın Dâr-ı Şurây-ı Bâb-ı Âli'de bulunarak 'mevadd-ı hayriyye'yi müzakere etmelerine iradenin sadır olması için, başvekil tarafından gönderilen tezkire-i samimiyyeyi padişah tevkif ederek, rey ve mütealası mahremane bildirmesi için Reşid Paşa'ya bir tezkire göndermiştir" (Kaynar, 1985, s. 102). Bunun yanı sıra II. Mahmud döneminde kurulan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Tanzimat Fermanı'nın hazırlıkları konusunda önemli bir noktada bulunmaktadır. Kuruluş amacı, "imar-ı mülk ve millet ve Nizam-ı ahval-i ahali ve riayet" olan meclisin görevi, "tecdid-i usul ve kavanin ve icra-yı nizam-ı cedîde"dir (Türköne, 2002, s. 681). II. Mahmud döneminde kurulmuş olan bir diğer meclis olan "Meclis-i Nafia'nın görevleri arasında da "nizam-ı hayriyye"nin kararlaştırılması ibaresi yer almaktadır (Türköne, 2002, s. 683). Bütün bu açıklamalar Tanzimat Fermanı'nın hazırlıklarının bu meclisler aracılığı ile yürütüldüğü görüşünü kuvvetlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Tanzimat Fermanı hazırlıklarına II. Mahmud döneminde başlandığı anlaşılmaktadır. Hatta II. Mahmud fermanı ilan etmeyi düşünürken, ona engel olunması Tanzimat Fermanı'nın ilanını geciktiren sebep olmuştur. Bu konuda dönemin vakanüvisi olan Lütfi Efendi'nin yazmış olduğu eserin ilave-i nâşir kısmında şöyle denilmektedir; "Bir sene evvel Tanzimat'ın ilanı kuvve-i karîbeye gelmiş iken Akif Paşa, 'hukuki şâhâneniz tehdit olunacak sözü ile Sultan Mahmud'un zihnini tağlit eyleyüb bi'z zarûre te'hîr olunmuştu. Bu mealde sözler tebaasına hukuk bahş olan bi'l cümle hükümdarana söylenilmiş ve az çok te'siri görülmüştür" (Kaynar, 1985, s. 111). Zaten "Tanzimat-ı Hayriyye" tabiri II. Mahmud döneminin sonlarından itibaren sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Hatta III. Selim

döneminde yapılan yeniliklerin, Tanzimat Fermanı'nın müjdeleyicisi olduğu görüşü (Shaw, 1968, s. 31) de üzerinde durulan noktalar arasında bulunmaktadır. Nihayetinde dönemin şartları sonucu şekillenen Tanzimat Fermanı II. Mahmud'un ölümünden sonra halefi Abdülmecid tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Park'ında ilan edilmiştir. Bu Ferman Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin kapılarını açarak hızlı bir modernleşme sürecinin başlamasını sağlamıştır.

Tanzimat Dönemine Yorumsal Bir Bakış

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı devlet adamları ve aydın bürokratlar “Tanzimat Fermanı” adı ile anılan belgenin yayınlanmasına öncülük etmişlerdir. Bu belge, Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılanma sürecine girdiğinin bir kanıtı olarak görülmektedir. Ortaylı'nın da belirttiği gibi; Tanzimat sözcüğü ‘reorganizasyon’u karşılamak için kullanılmıştır. Bu dönemi gözlemleyen yabancılar ise “legislatione” terimini kullanmışlardır (Ortaylı, 2010 s. 110). Bunun sebebi ise bu yeni dönemde hukuki alanda önemli ıslahatların yapılmasıdır. Ancak Tanzimat Fermanı'nın devlete yeni bir istikamet göstermeye çalışmasının yanında, şeriata ısrarlı atıflarda bulunmasının sebebi; muhafazakâr tepkileri önlemektir.

Tanzimat Fermanı ile başlayan bu yeni dönem önemli bir zihniyet değişiminin de kapılarını açmıştır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğunda teba'a ile devlet ilişkilerine dair esasların ve amme kudretinin kullanılması tarzına ait kayıtların olduğu bir belgedir. Tanzimat Fermanı'ndan önce başlayan değişim Tanzimat Fermanı ile tam ifadesini bulmaya başlamıştır. Padişahlar halka karşı daha fazla ilgili olmaya başlamışlardır. Tanzimat'tan önceki dönemde III. Selim'in “İlhami” adı ile yazdığı şiirler içerisinde geçen; “Eylemek mahz-ı safadır bana nasa hizmet” sözü ve II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra Reis Efendi'ye; “Bundan böyle Saltanatın millet için bir dehşet değil ama bir destek olmasını isterim” demesi devlet-toplum arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin işareti olmuştur (Birand, 1955, 16).

Avrupa'da var olan dünya görüşü ve olaylar Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bu şekilde etkili olurken, Osmanlı ile Avrupa kıyaslandığında yapılan reformlar açısından önemli bir fark bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yapılan reformlar Avrupa'daki gibi “tabandan” değil, aksine “tavandan” gelmekteydi. Yapılan bütün reformlar Padişah'ın bir lütfü niteliğinde olmuştur. Yine de bir zihniyet değişimi açıkça gözlemlenmektedir. Bireyin bir takım haklarının olduğu vurgulanmaya başlanmıştır. Devlet, hâkimiyeti altındaki insanların can, mal, ırz güvenliğini düşünmüş, bu düşüncesini de yazılı bir ferman haline getirerek ilan etmiştir. Devletin böyle bir girişimde bulunmasının sebebi, hâkimiyeti altındaki insanlara, temel haklara sahip olduklarını göstererek onların kötü işlere kalkışmalarını engellemektir. Fermanında bu husus; “bir insan canını, ırz ve namusunu tehlikede görünce her türlü hıyanete teşebbüs eder. Ve bu da ülkeye zarar verir. Mal ve mülkünden emin olan insan kendi işiyle gücüyle uğraşır, bunları geliştirmeye çalışır ve devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artar...” şeklinde ifade edilmiştir. Ferman, insan haklarını teminat altına almayı, böylece va-

tandaşların kabiliyetlerini, yaratıcılıklarını ortaya çıkarmayı ve rasyonel esaslara göre işleyen bürokrasiye sahip bir devlet meydana getirmeyi hedeflemiştir. Bu noktada Berkes'den eleştiri gelmiştir. Ona göre; "Tanzimat rejimi eski Osmanlı imparatorluk devletinin merkezîyetçiliğini de aşan bir bürokrasi devleti gerçekleştirme yönünde programlanmıştı. Bu kadar ağır bir uygulama yükünü başarıyla yürütecek bir uzman kadrosu yoktu. Maliyecisi, memuru, subayı, mühendisi, doktoru, ekonomisti, öğretmeni, hâkimi, savcısı olmayan bir devlet bu yükü kaldıramazdı. Bu durum, düzenin daha kötüleşmesine neden olmuştur" (Berkes, 1978, s. 241).

Tanzimat Fermanı insan haklarına verdiği önemi hukukun üstünlüğünü vurgulayarak pekiştirmiştir. Fermanında; "Kavanin-i Nizamiye hâsıl olmadıkça, tahsil-i kuvvet ma'muriyet ve asayiş ve istirahat mümkün olmayacağı" ifadesi fermanın bu yönünü göstermektedir (Koçlar ve Demir, 1999 s. 351). Başka bir ifadeyle, Tanzimat Fermanı'nın en önemli özelliği, hukuk devleti misyonunun Osmanlı topraklarında resmi olarak ilk kez kabul edilmesidir. Ancak, Hukuk Devleti ideali bir vasıta niteliğindedir. Hukuk Devleti tesis edilirse ferdi kabiliyetler, yaratıcılık ve hukukun emniyet altına aldığı üretim ve ticaret artacak, böylelikle devletin kurtuluşu sağlanacaktır. Devletin bekasını her şeyden üstün tutan bu Osmanlı geleneği, reformları planlayıp uygulayabilmiştir. Fakat bu durum devletin modernleştiği, halkın ise geleneksel ilişkilerini uzun süre muhafaza ettiği ve modernliğin hep yukardan geldiği özgün bir yapı ortaya çıkarmıştır (Türköne, 1995, s. 22). Ayrıca geleneksel yapının sürdürülmeye çalışılması düalist (ikili) bir sistem ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Birçok kişi tarafından eleştiri konusu olan bu hususu, Cumhuriyet Dönemi modernleşme anlayışı ile Tanzimat öncesi arasında bir köprü kurduğu için olumlu olarak değerlendirenler de bulunmaktadır (Mumcu, 1987, s. 47). Ortaya çıkan bu yapı, toplumsal ve kültürel alanda kapitalist sistemin gelişimini sağlayacak etkenlerin oluşmasını engellemiştir.

Tanzimat Dönemi'nde başlatılan reformlar Osmanlı Devleti'nin bir kimlik dönüşümü geçirmeye başlamasında da etkili olmuştur. Tanzimat Fermanı, imparatorluk toprakları içerisinde yaşayan herkes için eşitlik, özgürlük hakkı getirmesinin yanı sıra mülkiyet hakkını da genele yaymıştır. Bu açıdan bakıldığında, bu değişim millet sistemini aşan, etnik ve dinsel farklılıkları görmeksizin imparatorluğun tüm tebaasını bünyesinde toplayacak yeni bir "Osmanlı" kimliğinin ön plana çıkmasını sağlamıştır.

2. Sonuç

Çağın şartlarına göre kendisini yenileyememesi, devam eden askeri ve siyasi başarısızlıklar Osmanlı Devleti'nin yenilmez olduğu fikrini değiştirmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'ni buhranlı bir döneme doğru sürüklemiştir. Devlet adamları ve aydın bürokratlar devletin girmiş olduğu buhranı atlatması için Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde fikir birliği sağlamışlardır. 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan ve yeniden yapılanma sürecinin birinci safhasını oluşturan Tanzimat Dönemi, sonrasında 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nı getirmiş oldu-

ğu yeni açılımlarla 1876 yılına kadar sürmüştür.

Tanzimat Fermanı'nda devletin içinde bulunduğu problemler, bunların sebepleri anlatılmış ve neler yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Önceki yenilik hareketlerinden farkı, Tanzimat'ın planlı, programlı ve daha geniş kapsamlı ıslahat olmasıdır. Ferman'ın ilan edilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti geleneksel yapısından sıyrılmaya başlamıştır. Değişim geleneği, Tanzimat ile başlamış olmasına rağmen, yine de ıslahatlar yapılırken var olan gelenek zemininden hareket edilmiştir (Ortaylı, 2010). Bir taraftan Batı örnek alınırken, diğer taraftan eski geleneklerden tamamen kopuş yaşanmamıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan düalist sisteme rağmen bu dönem, Osmanlı-Türk tarihinde bir dönüm noktasını oluşturur. Bu dönemde, Batılı modern devlet modeli tüm kanal ve kurumsal vasıtalarıyla içselleştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle Endüstri Devrimi'nin etkisi ile tarım toplumundan endüstriyel topluma, kapalı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. İlerleme kavramları ön plana çıkarılıp vurgulanmıştır. Ayrıca Liberalizm, Sosyalizm gibi kavramların Osmanlı aydınlarının dil ve düşünce dünyasına girmesi de Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme sürecinin bir ürünüdür.

Osmanlı Devleti'ni hızlı ve muhafazakâr bir modernleşme sürecine sokan Tanzimat Fermanı, içerisinde birçok etkiyi barındırmaktadır. Yaptığımız incelemeler sonucu Tanzimat Fermanı'nın hazırlık safhasında Avusturya'nın daha etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat 1848 yılında Avrupa'da ortaya çıkan ihtilallerden sonra Avusturya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi azalmıştır. Bunun yerine İngiltere ve Fransa örnek alınmaya başlanmıştır. Bu etkilenmelere bağlı olarak da Avrupa'daki sistemler, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı ülkesine ithal edilmiştir. Ayrıca Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devletinin iç dinamiklerinin bir eseridir. Neticede iç ve dış birçok etkilenmeye maruz kalan Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Bu yeni dönem, yetiştirdiği devlet adamları, ortaya çıkardığı kurum ve fikir akımları vasıtasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile devam eden yenileşme süreci boyunca da etkisini devam ettirmiştir.

3. Kaynakça

- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1839-1856*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Albayrak, S. O. (2010). Kameralizm. *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, yönetim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Seminer Çalışmaları*. No: 9. 1-21.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Bilsel, C. (1999). Tanzimat'ın harici siyaseti. *Tanzimat I* içinde (s. 661-722). İstanbul.
- Birand, K. (1955). *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri*. Ankara: Son Havadis Matbaası.
- Gencer, B. (2012). *İslam'da Modernleşme*. (2. Basım). Ankara: Doğu Batı Yayınları

- Hülür, H. ve Akça, G. İmparatorluktan cumhuriyete toplum ve ekonominin dönüşümü. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 17 (bahar). 311-341.
- İnalçık, H. (2006). Tanzimat nedir?. H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.). *Tanzimat(Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu) içinde* (s. 13-35). Ankara: Phoenix yayınevi.
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. Y. (1986). Tanzimat: modernleşme arayışı ve siyasal değişim. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.). *Türk Siyasal Hayatı'nın Gelişimi içinde* (s. 9-29). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karal, E. Z. (2004) *Büyük Osmanlı Tarihi. cilt I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Karal, E. Z. (2006). Gülhane Hattı Hümayûn'da Batı'nın Etkisi. H. İnalçık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.). *Tanzimat(Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu) içinde* (s. 65-82). Ankara: Phoenix yayınevi.
- Karpat, K. H. (Derleyen). (2005). *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*. (2. Basım). (Çev. S. Taner). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koçlar, B. ve Demir, Ş. (1999). Hukuki alanda osmanlıcılık düşüncesi(1839-1871). *Osmanlı Ansiklopedisi*. VII. 348-354.
- Lewis, B. (2009). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. B. Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Mardin, Ş. (2009). Türk Modernleşmesi. (19. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mumcu, A. (1987). Hukukçu gözüyle mustafa reşid paşa. *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler(Ankara, 13-14 Mart 1985) içinde* (s. 39-52). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Okumuş, E. (1999). *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1983). Tanzimat bürokratları ve metternich. *Fehmi Yavuz'a Armağan*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları – 528
- Ortaylı, İ. (2010). Tanzimat adamı ve tanzimat toplumu. *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı içinde* (s. 109-132). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, Y. (2010). *Türk İnkılâp Tarihi*. Erzurum: Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1996). Sadık rıfat paşa ve avrupa ahvaline dair risalesi. *Liberal Düşünce*. 3 (Yaz). 115-124.
- Shaw, J. S. (1968). Some aspects of the aims and achievements of nineteenth-century ottoman reformers. In William R. Polk and Richard L. Chambers (Eds.). *Beginnings of Modernization in The Middle East* (pp. 29-39). Chicago: The University of Chicago Press.
- Stanley, L. P. (1988). *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*. (Çev. C. Yücel). Ankara: Yurt Yayınevi.
- Tuncer, H. (2008). *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tuncer, H. (1996). *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*. İstanbul: Ümit Yayıncılık.
- Tunçay, M. (1989). Tanzimat fermmanı. *Tarih ve Toplum*. 71(12). 10-11
- Türköne, M. (1995). *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Türköne, M. (2002). Tanzimat ne zaman başladı?. *Türkler Ansiklopedisi*. 14. 681-687.

- Ubicini, H. A. (1998). *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*. (Çev. C. Aydın). İstanbul: Timaş Yayınları. (Eserin orijinali 1851'de yayımlandı).
- Uğurlu, S. B. Ve Demirtaş M. (2010). Mehmet sadık rıfat paşa ve Tanzimat. *History Studies*. 2(1). 44-64.

EXTENDED ABSTRACT

Tanzimat reform era was characterized in the process of reconstruction corresponding the years of 1839-1876 imperialism. This process began with edict name of Gülhane Hatt-ı Hümayûnu or Tanzimat. Many various standpoints and studies were put forward on the formation conditions of the mentioned edict but most of these studies and standpoints were not detailed on one hand and reflected unilateral point of views on the other hand. This is what we are going to talk over by means of this study.

First of all it focuses on the reasons resulted with to the reconstruction of Ottoman Empire. State Government of Ottoman Empire that was quite powerful and stable in the XV. and XVI. centuries began to spoil as of XVII. century. In parallel with the increase on deformation of governmental institutions, Ottoman Empire regressed towards a decline period. Among the reasons we can say these ones; vicious circle arising out of deductive syllogistic logic, ongoing tithe system, existing generosity and perception of perfectionism, deteriorating sharecropping and therefore manorial system as a one of the most important dynamics of state. Moreover cultural reforms (geographical explorations, Renaissance, Reform, French Revaluation, Industrialism) observed in Europe were other reasons. Ottoman Empire run behind all these reforms and was adversely affected. In spite of facile provisions, they were late and useless. As a result Ottoman Empire observed Europe closely in the XVII. century and stepped into action to take strict measurements in order to grasp radical improvements. After all, these attempts were unsuccessful so a new system was required. Tanzimat Edict that was declared in 1839 was the result of such a requirement. It had a heavy hand in terms of Turkish History in the pace of renovation by means of gathering other influences together.

Then we tried to put forward other conditions gave birth to Tanzimat Edict. To fully understand the issue, a close search about conditions which caused it to happen is required. In the first half of XIX. century Ottoman Empire was n trouble with both governor Mehmet Ali Pasha and other independent riots. Serbians succeeded to get liberty between the years of 1804-1815. Following Serbians, Greeks rebelled (1821-1829). Government had great trouble after all these issues and even was threatened by the governor of Ottoman Empire. Especially in the Age of Enlightenment, some movements like nationalism, liberalism, socialism resulted from French Revaluation and Industrialism in international extend contributed to social evolution. Ottoman Empire with its multinational state body affected adversely and even threatened its secure. So

officials –especially the ones sent to Europe- tried to reconstruct a new system to rule the state. Ottoman officials and bureaucrats witnessed a quite different Europe in the process of evaluation after their observations. They tried to adapt (inevitable outcomes of modernization) notions such as liberty, nationalism, equality. In this context Tanzimat Edict is the mixture of such European notions. While some historians assert that French and Britain had contributions, others refuse to accept the fact. As far as we observed Austria had more influence however its influence got little and little after riots in Europe in 1848. Instead Britain and French took the control. On one hand Tanzimat Edict can be seen as a precaution and on the other hand it is an inevitable outcome of the period.

Tanzimat Edict was also a sigh of a new era. I was aimed to support human rights and construct a state system based on radical bureaucracy. Another feature of it was the acceptance of constitutional state body for the first time. Western State Law entered to Ottoman Empire but it was just an agent. If it had been established, individual enterprises, ingenuity, manufacture and commerce under the assurance by the state would have been succeeded so that the state would have been emancipated.

After all, Tanzimat Edict and its traces were late attempts so Ottoman Empire collapsed. Moreover Imperial Edict and its traces can be seen as a turning point of modernization history. Its traces were transferred to our contemporary civilization and had an indirect effect on the foundation of Turkish Republic. In Other words; it laid the foundations of the new and modern state.